

EL GLOSSARI LLATI EN ESCRITURA VISIGÒTICA DE LA BURGERBIBLIOTHEK DE BERNA, MS. A. 92.3

Jesús Alturo i Perucho
Universitat Autònoma de Barcelona

ABSTRACT

The palaeographical analysis of the ms. A.92.3 of the Burgerbibliothek Bern, a glossary in visigothic script, reveals its Septimanian origin and that it was written circa s. ix^m, probably about the first decade. The glosses, which are edited, are of Abstrusa type.

Des de fa temps hom coneix el glossari transmès pel manuscrit A.92.3 de la Burgerbibliothek de Berna, per al qual hom ha proposat un origen aquità¹ i septimà². De fet, el glossari en escriptura visigòtica presenta diverses *a* carolines i alguna *g* semiuncial, fa ús de la lligadura *ct*, tan pròpia, en el camp librari, de la nova escriptura continental, i de vegades se serveix també d'una sola ratlleta per tal d'indicar abreviatura fins i tot amb valor de nasal. El professor M. C. Díaz y Díaz³ ha observat, així mateix, influències carolines en una correcció textual.

Aquestes influències carolines esmentades, per petites que siguin, evidencien, en un manuscrit en visigòtica, clarament del segle IX, que el glossari només pogué ésser copiat en terres septimano-catalanes, les primeres del domini de l'escriptura visigòtica a rebre la influència de la nova continental, que acabà desplaçant aquella abans de finir el segle. Ara bé, segons ens inclinem a situar la còpia del manuscrit a una banda o altra dels Pirineus, la cronologia pot variar una cinquantena d'anys: els que la Septimània portava d'avantatge a Catalunya en l'acceptació de l'escriptura minúscula carolina⁴.

¹ Vegeu A. M. MUNDÓ, «El Commicus palimpsest Paris lat. 2269. Amb notes sobre litúrgia i manuscrits vivigòtics a Septimània i Catalunya», *Liturgica I. Cardinali I. A. Schuster in memoriam*, Abadía de Montserrat, 1956, p. 176.

² M. C. DÍAZ Y DÍAZ, *Las primeras glosas hispánicas*, Bellaterra, 1978, p. 12.

³ *Ibídem*, p. 11-12, nota 7.

⁴ Vegeu A. M. MUNDÓ, *cit.*, p. 181. D'altra banda, per a la cronologia precisa de la introducció de l'escriptura carolina a Catalunya, vegeu A. M. MUNDÓ i J. ALTURO, «La escriptura de transició de la visigòtica a la carolina en la Catalunya del segle IX», *Actas del viii Coloquio del Comité Internacional de Paleografía Latina*, Madrid, 1990, p. 131-138. Pel que fa a la subs-

Una atribució catalana del còdex ens obligaria a pensar en un cas d'arcaisme gràfic, ja que la presència de la lligadura *ct* es troba per primera vegada, en la documentació catalana original conservada, en un diploma del 7 del 7 de setembre del 873, posat per escrit per Bellus, prevere urgellità. Mai abans. Aquesta constatació ens duria a situar la còpia del manuscrit, tardanament, en aquest decenni, moment en què ja s'emprava a Catalunya amb total evidència i àmplia difusió una escriptura mixta visigòtico-carolina que a començ de la dècada dels vuitanta evolucionà, en els ambients més oberts a innovacions culturals, cap a una minúscula carolina amb petites supervivències visigòtiques al començament, però ja pura abans d'acabar la dècada⁵.

L'atribució, doncs, de la data d'aquest còdex cap a l'any 870, si fos català, a què, com dic, ens obligaria la lligadura *ct*, sols podria explicar-se per un fenomen d'arcaisme gràfic; fenomen, d'altra banda, no infreqüent i que en el mateix segle IX hom constata al nostre país en un document de Sant Climent de Codinet del 30 de novembre del 857-858, escrit pel prevere Tractemirus, un bon cal·lígraf que se serveix encara de la visigòtica en una variant librària ben pura. Tot amb tot, la morfologia de l'escriptura m'inclina, en aquest cas, a pensar abans en un vertader arcaisme que en una supervivència arcaica, cosa que em fa situar la producció del còdex en un centre escriptòric septimà, regió que, com he recordat, portava mig segle d'avantatge a Catalunya en l'evolució gràfica cap a la minúscula carolina i on, en cas d'ésser certa la meua hipòtesi, s'hauria efectuat la còpia a començament del segle IX, i segurament dins el seu primer decenni⁶.

El glossari és de tipus *Abstrusa*⁷, cosa que prova la varietat i riquesa de reculls lèxics que van circular per les terres del nord-est dels Pirineus ja des

titució de la visigòtica per la carolina a Septimània, vegeu J. ALTURO, «Los manuscritos en escritura visigòtica de origen transpirenaico. Una aproximación a sus particularidades» (en premsa).

⁵ Vegeu A. M. MUNDÓ i J. ALTURO, «La escritura de transición», cit., p. 135.

⁶ M. C. DÍAZ DÍAZ, op. cit., p. 11-12, en ocupar-se d'aquest manuscrit, del qual dona per primera vegada una reproducció fotogràfica, diu d'ell: «sus glosas, muy deturpadas, se emparentan con las que transmiten los glosarios del tipo *Aa*. Los caracteres paleográficos y codicológicos nos llevan a la Septimania como lugar de origen del manuscrito; por lo que hace a su tiempo, lo situaremos con toda seguridad a mediados del siglo IX».

Per als criteris que em mouen a discrepar en uns pocs anys de la datació proposada pel professor Díaz, remeto al meu estudi «Los manuscritos en escritura visigòtica de origen transpirenaico», cit. Per a la discordança sobre el tipus de glossari amb què cal emparentar el nostre, vegeu *infra* i l'aparat de fonts.

⁷ Aquesta identificació ja era coneguda per G. GOETZ, *Corpus glossariorum latinorum*, vol. IV, Lipsiae, 1889, p. XIII, i per l'altre editor d'aquest glossari, H.J. THOMSON, *Glossaria Latina* reimpr. Hildesheim, 1965, p. 1-90, però ni l'un ni l'altre no se serveixen del text aportat pel manuscrit de Berna.

del segle IX⁸. Només en tres casos la font de la glossa és d'inspiració distinta (4, 14 i 86).

D'altra banda, pel que fa a l'ordre que presenten les glosses, llevat dels casos de supressió d'alguna glossa de l'*Abstrusa* o d'algun afegit, es manté com en els altres còdexs portadors d'aquest tipus de glossari. Solament en els *lemmata* 15 i 23 s'inverteix aquest ordre.

Les variants textuals del nostre manuscrit, d'altra banda, el fan pròxim als còdexs París, Bibl. nat. lat. 2341 i 7961 (també septimano-catalans?), agrupats sota la sigla B pel seu editor H. J. Thomson⁹. Vegeu, per exemple, la coincidència en l'omissió d'alguns mots de les interpretacions en les meves glosses números 1 (*tulta*), 2 (*arte qualibet*), 8 (*uel periculum*), 9 (*mortale*), 35 (*praecipuus, nobilis, decorus*), 49 (*emittentem*), 64 (*usus uel consecutus*), 70 (*uel lugubris*), 87 (*pelliceos*), 100 (*Graece*) i 105 (*longaeuus*). També hi ha coincidència entre el nostre glossari i B en l'omissió d'una glossa entre els meus números 59 i 60, en les variants textuals de les glosses 46 (*perduxisset*) i 47 (*Exedendus: deuorandus*), i en la conversió en una nova glossa d'una part de l'explicació d'una altra, com queda palès en el número 68 (*Funus curat*).

Però, en front d'aquestes coincidències, presenta també particularitats pròpies. Així, en l'omissió d'algunes glosses (entre els meus números 53-54, 69-70, 77-78 i 100-101) o, al contrari, l'afegit d'algunes glosses noves (4, 14 i 86), que manquen en tots els altres còdexs portadors de l'*Abstrusa*; en aquest punt, s'aparta especialment de B en incloure la glossa 15, que sols B omé, i en la petita variant textual *exulitus* respecte a *exolutus*, que només presenta B (27). Tot fa pensar, doncs, que B i el nostre còdex deriven d'un model anterior, del qual s'aparten per canvis substancials diversos, tan propis, d'altra banda, dels textos de tradició oberta.

A més a més, el manuscrit de Berna ofereix un bon conjunt de variants textuals pròpies, no merament ortogràfiques¹⁰. Són aquestes: *iam* en comp-

⁸ D'altra banda, cal assenyalar un indicatiu de presència del glossari *Abstrusa* per terres ja pròpiament catalanes, car dues glosses d'un petit conjunt de sis, que hom troba espargides pels marges del còdex París, Bibl. Nat. lat. 2306, d'origen català, tenen aquesta font. Vegeu al respecte J. ALTURO, «El glossari contingut en el manuscrit París, Bibl. Nat. lat. 2306», *Espacio, Tiempo y Forma*, serie III, 3, 1990, pp. 11-19.

⁹ Vegeu la nota 7.

¹⁰ Considero variants ortogràfiques les següents: *Exemta: subblata* (1), *Exerte* (3), *expoliauit* (5), *Exaustus: consustus* (6), *extat* (7), *Exobtat* (10), *disrubta* (13), *conposuit* (15), *nobissimum* (17), *Execratur* (19), *Exanguis* (20), *Exagerat* (26), *Exortatur* (30), *Exinuat* (31), *Exequitur* (39), *Executus* (40) *ispergefacti* (43), *Exequie* (44), *Exallantem, ispirantem* (49), *liueror* (50), *Flux* (55), *Fugitibus* (59), *cuuilia* (62), *amiculus* (63), *Functos* (64), *sepellit* (69), *exolutio* (71), *umo* (72), *temperate uite* (76), *Furba* (80), *Furtibum* (83), *Fottilis* (85), *Galecinium* (88), *istrica* (89), *flaba... rubia* (92), *luxoriosus* (97), *Gnalbus* (99), *predo... omicida* (104), *anticus* (105).

tes de aut (16), pallidi/pallidus (20), iniuriam facit/iniuriis agit (22), exilio/in exilium (23), certiozem redo/certior reddor (24), uel parua/perparua (25), grandem facit/grandefacit (26), duuito/deuito (29), examusce/examusim (34), iudicio discusso/iudicium, discussio (38), causa/causam (40), exenium/escae nimium (41) Excudisset/Exciuisset (46) totum uenire/excitatum uenire (46), Expuncta/exta (52), pectoris/pectorum (52), qua canapo nominauerunt/quam ueteres canapum nominauerunt (53), sapientiae/sapientia (54), fluenta/fluentae (57), amicus/adminiculum (63), Funebus: luctuosus/Funebre: luctuosum (66), lamentatio/elatio (67), fletum/planctum (68), limfaticis/lymphatici (81), furuolfuruum (82), amore/amorem (83), Frustratus: eluditus/Frustratur: eluditur (84), clutinata/glutinosa (89), spectaculi... sede/spectaculis... se caede (90), Glauilis/Glaber (91), uel/aut (95), Graditum/Gratuitum (106), Grandinatui: ex grande gerenati/Grandenatus: ex nobile natus (107).

En algunes ocasions el nostre glossari es mostra més complet que els altres còdexs transmissors d'*Abstrusa*, com en els afegits aut (6, 62, 101), certior efficior (24), a (23), id est (52), uel ugenarium (67), uibens (76).

En canvi, en altres casos omet alguns termes. Aquest és el cas de horret (19), est (40), ueteres (53), sepultus [aut] <Funeraticius> locus: obscurus, (65) i occidat (72); a més de les omissions de glosses senceres ja esmentades coincidents amb B o preterides per ell sol. Cal notar un canvi d'ordre dels mots en la glossa 95: *Ganea uel ganeo* en lloc de *Ganeo uel ganea*.

Atès que encara no he pogut examinar *in situ* el còdex, no m'és possible de donar-ne ara una descripció codicològica directa, però sí determinar que la composició dels quaderns era de quatre bifolis, dels quals el que s'ha conservat constituïa el bifoli exterior, tal com ja assenyala M. C. Díaz y Díaz¹¹.

¹¹ Op. cit., nota 7.

Per a una altra breu descripció codicològica, vegeu O. HOMBURGER, *Die illustrierten Handschriften der Burgerbibliothek Bern*, Berna, 1962.

1	Exemta:	subblata.
	Exacta:	peracta, explorata.
	Exerte:	euidenter prespicue.
	Ex:	ualde.
5	Exuit:	deposuit aut expoliamuit.
	Exhaustus:	consustus aut inanis.
	Exuberat:	tumet, extat.
	Exitum:	mors.
	Exitiale:	mortiferum.
10	Exobtat:	desiderat.
	Exutus uinculis:	nexo liberatus.
	Exotico:	odibile.
	Exussa:	disrubta.
	Extorrens:	disrubta.
15	Exaltemeron:	librum unum conposuit.
	Exeda:	basterna.
	Extremum:	summa cute iam nobissimum.
	Exilium:	damnationem.
	Execratur:	detestatur.
20	Exanguis:	sine sanguine aut pallidi.
	Exanimis:	sine anima
	Exprobat:	inproperat, iniuriam facit.
	Exul:	a patria pulsus, exilio trusus.
	Experior:	certiorem redo, certior efficior.
25	Exigua:	modica uel parua.
	Exagerat:	grandem facit.
	Exulitus:	uanus, solutus.
	Extrudo:	depello.
	Exuito:	deuerto, duuito.
30	Exortatur:	prouocat, consolatur.
	Exinuat:	exemplat, exaperit.

1. Ex 52. // 2. Ex 53. // 3. Ex 54. // 5. Ex 55. // 6. Ex 56. // 7. Ex 57. // 8. Ex 58. // 9. Ex 59. // 10. Ex 60. // 11. Ex 61. // 12. Ex 62. // 13. Ex 63. // 15. Ex 81. // 16. Ex 66. // 17. Ex 67. // 18. Ex 68. // 19. Ex 69. 20. Ex 70. // 21. Ex 71. // 22. Ex 72. // 23. Ex 64. // 24. Ex 73. // 25. Ex 74. // 26. Ex 75. // 27. Ex 76. // 28. Ex 77. // 29. Ex 78. // 30. Ex 79. // 31. Ex 80.

1. tulta *add. Abs., om. B.* // 2. arte qualibet *add. Abs., om. B.* // 3. perspicuae *Abs.* // 6. aut *om. Abs.* // 7. Extuberat *Abs.* // 8. Exitium *Abs., uel periculum add. Abs., om. B.* // 9. mortale *add. Abs., om. B.* // 11. nexu *Abs.* // 12. Exoticum (-osum) *Abs., odibile corr. ex odibe.* // 13. Excisa *Abs.* // 15. *om. B.* // 17. cutem aut *Abs.* // 19. horret *add. Abs.* 20. pallidus *Abs.* // 22. Exprobrat...iniuriis agit *Abs.* // 23. in exilium *Abs., a om.* // 24. certior reddor *Abs., certior efficior om.* // 25. perparua *Abs., uel om.* // 26. grandefacit *Abs.* // 27. Exoletus *Abs., Exolutus B.* // 29. deuito *Abs.* // 30. *corr. ex probocat.*

	Explicitus:	expeditus.
	Exceptoria:	cisterna.
	Examusce:	ex toto.
35	Eximius:	magnificus.
	Expungitur:	efficit, peragit.
	Exipiatur:	supplicio purgatur.
	Examen:	iudicio, discusso.
	Exequitur:	insistit negotio.
40	Executus:	obtinet causa.
	Exculentus:	exenium, inportunus.
	Extrusa:	longe ducta.
	Experrecti:	ispergefati.
	Exequie:	prosecutio funeris.
45	Exanclandi:	peragendi.
	Excudisset:	perduxisset, totum uenire fecisset,
	Exedendus:	deuorandus.
	Expromere:	proferre.
	Exallantem:	ispirantem
50	Expedor:	liueror.
	Expeditus:	explicitus, liber.
	Expuncta:	id est, fibras pectoris.
	Excreta:	plena malitia, hoc est, ira qua canapo nomi- nauerunt.
	Experientia:	efficacia sapientiae.
55	Fluit:	soluitur.
	Flux:	decus, ornamenta.
	Fluenta:	aque.
	Fulcit:	substituit, firmat.
	Fugitibus:	interdum qui fugit.
60	Fuluida: rubea.	
	Fulsere:	coruscare.
	Fulcra:	cuuilia lecti aut ornamenta.

32. Ex 82. // 33. Ex 83. // 34. Ex 84. // 35. Ex 85. // 36. Ex 86. // 37. Ex 87. // 38. Ex 88. // 39. Ex 89. // 40. Ex 90. // 41. Ex 91. // 42. Ex 92. // 43. Ex 93. // 44. Ex 94. // 45. Ex 95. // 46. Ex 96. // 47. Ex 97. // 48. Ex 98. // 49. Ex 99. // 50. Ex 100. // 51. Ex 101. // 52. Ex 102. // 53. Ex 103. // 54. Ex 105. // 55. Fu 9. // 56. Fu 10. // 57. Fu 11. // 58. Fu 12. // 59. Fu 13. // 60. Fu 14. // 61. Fu 15. // 62. Fu 16.

34. Examusim *Abs.* // 35. praecipuus, nobilis, decorus *add. Abs., om. B.* // 38. iudicium, discussio *Abs.*, iudicio *B.* // 40. Executus est... causam *Abs.* // 41. escae nimium *Abs.* // 46. Excuiisset: produxisset, excitatum *Abs.*, perduxisset *B.* // 47. Exedendos: deuorandos *Abs.*, Exedendus: deuorandus *B.* // 49. emittentem *add. Abs., om. B.* // 52. Ext... pectorum *Abs.*, id est *om.* // 53. Excetra... quam ueteres canapum nominarunt *Abs.* // 54. sapientia *Abs.* // 62. aut *om. Abs., add. B.*

	Fulmentum:	amiculus, fulcimentum.
	Functos:	gerens, agens.
65	Funeratus:	sepultus.
	Funeratus:	sepultus.
	Funeratus:	luctuosus.
	Funus:	lamentatio defuncti uel ugenarium (=imaginarium?).
	Funeratus:	funeri deputatus.
	Funus curat:	defunctum sepellit aut fletum celebrat.
70	Funestus:	crudelis.
	Funestus:	crudelis.
	Funestus:	exolutio tribulorum.
	Fundat:	umo prosternat.
	Fructurus:	fruiturus.
	Frugi:	modeste, temperate.
75	Frugalitas:	temperantia.
	Frugalis:	temperate uite uibens homo.
	Frustra:	inaniter, sine causa.
	Furfuraculum:	tenebras.
	Furor:	irati animositas.
80	Furba:	fusca.
	Furbentes:	cum impetu ruentes, id est, limfaticis.
	Furuo:	nigrum.
	Furtibum amore:	adulterium.
	Frustratus:	eluditus aut eludit.
85	Fottilis:	inutilis, inanis aut fluctuans.
	Fex:	ultimum iudicii.
	Galeros:	calamaucos.
	Galecinium:	cantus gallorum.
	Glarea:	istricta clutinata.
90	Gladiatores:	qui in spectaculi mutua sede trucidant.
	Glauilis:	caluus, lenis, tener.
	Glauca:	flaba aut rubia.
	Ganeo:	tabernio.

63. Fu 17. // 64. Fu 18. // 65. Fu 19. // 66. Fu 20. // 67. Fu 21. // 68. Fu 23. // 69. Fu 23. // 70. Fu 24. // 71. Fu 25. // 72. Fu 26. // 73. Fu 27. // 74. Fu 28. // 75. Fu 29. // 76. Fu 30. // 77. Fu 31. // 78. Fu 33. // 79. Fu 34. // 80. Fu 35. // 81. Fu 36. // 82. Fu 37. // 83. Fu 38. // 84. Fu 39. // 85. Fu 40. // 87. Ga 1. // 88. Ga 2. // 89. Ga 3. // 90. Ga 4. // 91. Ga 5. // 92. Ga 15. // 93. Ga 6. //

64. usus uel consecutus *add. Abs., om. B.* // 65. [aut] <Funeraticius> locus: obscurus *add. Abs., obscurus om. B.* // 66. Funebre: luctuosum *Abs.* // 67. Funus *corr. ex fumus, elatio Abs., uel ugenarium om. Abs.* // 69. planctum *Abs.* // 70. uel lugubris *add. Abs., om. B.* // 71. tributorum *Abs.* // 73. *Prima r in corr.* // 76. uibens *om. Abs.* // 81. Furentes... lymphatici *Abs.* // 82. Furuum *Abs.* // 83. amorem *Abs.* // 84. Frustratur: eluditur *Abs., Frustratus B.* // 87. pelliceos *add. Abs.* // 89. glutinosa *Abs.* // 90. spectaculis... se caede *Abs.* // 91. Glaber *Abs., leuis add.*

	Ganea:	taberna.
95	Ganea uel ganeo:	glutto uel commestor.
	Gannit:	mittit.
	Ganeos:	luxoriosus.
	Gnarus:	doctus, perfectus.
	Gnabus:	fortis, agilis.
100	Garos:	liquamen.
	Garrit:	iocatur, uerbosatur aut prestripet.
	Garrulitates:	uerbositates.
	Garrulos:	uerbosus, loquax.
	Grassator:	predo, uastator aut omicida.
105	Grandebas:	senior, anticus.
	Graditum:	gratis datum.
	Grandinatui:	ex grande gerenati.

94. Ga 7. // 95. Ga 8. // 96. Ga 9. // 97. Ga 10. // 98. Ga 11. // 99. Ga 12. // 100. Ga 13. // 101. Ga 17. // 102. Ga 18. // 103. Ga 19. // 104. Ga 20. // 105. Ga 21. // 106. Ga 22. // 107. Ga 23.

95. ganeo [uel ganea]... aut comestor *Abs.* // 100. graece *add. Abs.* // 101. perstrepit *Abs.*, aut *om.* // 103. o *corr. ex u in omicida.* // 105. Grandaeuus *Abs.*, longaeuus *add.* // 106. Gratuitum *Abs.* // 107. Grandenatus: ex nobile natus *Abs.*, Grandenatum *B.*